

Лекція з дисципліни «Основи правознавства» / «Правознавство»

На тему: «Спадкове і зобов'язальне право в контексті цивільних правовідносин»

План:

1. Основи спадкового права.
2. Поняття спадкування за законом та заповітом
3. Зобов'язальне право. Поняття та види зобов'язань.
4. Підстави виникнення і припинення зобов'язань.

1. Спадкове право – це підгалузь цивільного права, що регулює порядок і форми спадкування прав та обов'язків від померлої фізичної особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців). Норми спадкового права систематизовані у книзі VI ЦК України “Спадкове право”.

На підставі ст. 1217 ЦК України спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

Спадкування буває двох видів – за законом і за заповітом (ст. 1217 ЦК України).

До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті (ст. 1218 ЦК України).

Водночас до спадщини згідно ст. 1219 ЦК України не можуть входити права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема:

- 1) особисті немайнові права;
- 2) право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами;
- 3) право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 4) права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом;
- 5) права та обов'язки особи як кредитора або боржника, передбачені статтею 608 ЦК України.

Моментом відкриття спадщини є смерть особи або оголошення її померлою (на підставі ч.1 ст. 1220 ЦК України).

Важливим в контексті спадкових правовідносин є також місце відкриття спадщини. У відповідності з ст. 1221 ЦК України:

1. Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця.
2. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна - місцезнаходження основної частини рухомого майна.
3. Якщо спадкодавець мав останнє місце проживання на території іноземної держави, місце відкриття спадщини визначається відповідно до Закону України "Про міжнародне приватне право".

Щодо спадкоємців, то на підставі ст. 1222 ЦК України:

1. Спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини.
2. Спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин (стаття 2 ЦК України).

Перевага надається спадкуванню за заповітом, адже на підставі ст. 1223 ЦК України право на спадкування мають особи, визначені у заповіті. А у випадку відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини право на спадкування реалізовується за законом.

2. Згідно ст.1233 ЦК України заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. У відповідності з ст. 1234 ЦК України право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю, а саме право реалізовується особисто.

Що кола спадкоємців, то згідно ст. 1235 ЦК України спадкоємцями можуть бути всі учасники цивільних відносин. Водночас, заповідач не може позбавити права на спадкування осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині. Чинність заповіту щодо осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, встановлюється на час відкриття спадщини.

Обов'язкова частка у спадщині надається наступним чином: малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину

частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка). Розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення (ст. 1241 ЦК України).

Щодо обсягу спадщини за заповітом, то згідно ст. 1236 ЦК України заповідач має право охопити заповітом права та обов'язки, які йому належать на момент складення заповіту, а також ті права та обов'язки, які можуть йому належати у майбутньому. Заповідач має право скласти заповіт щодо усієї спадщини або її частини.

Форма заповіту – письмова, з нотаріальним посвідченням (ст. 1247-1248 ЦК України). На бажання заповідача його заповіт може бути посвідчений при свідках (ст. 1253 ЦК України).

Заповідач може змінити, скасувати заповіт або скласти новий заповіт і в такому випадку новий заповіт заміняє попередній.

Водночас, заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним (ч.1 ст. 1257 ЦК України).

Що стосується спадкування за законом, то статті 1261-1265 ЦК України визначають 5 черг спадкоємців за законом:

У першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки;

У другу чергу право на спадкування за законом мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері.

У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця;

У четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини;

У п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення. Ступінь споріднення визначається за числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця. Народження самого спадкодавця не входить до цього числа. У п'яту чергу

право на спадкування за законом одержують утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї. Утриманцем вважається неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менш як п'ять років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування.

Також діє спадкування за правом представлення при спадкуванні за законом (ст. 1266 ЦК України):

Внуки, правнуки спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові, бабі, дідові, якби вони були живими на час відкриття спадщини;

Прабаба, прадід спадкують ту частку спадщини, яка б належала за законом їхнім дітям (бабі, дідові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини;

Племінники спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові (сестрі, братові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини;

Двоюрідні брати та сестри спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові (тітці, дядькові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини;

Якщо спадкування за правом представлення здійснюється кількома особами, частка їхнього померлого родича ділиться між ними порівну.

Що стосується розподілу часток спадщини, то за загальним правилом вони є рівні, однак за угодою спадкоємців розподіл може бути змінено (ст. 1267 ЦК України).

3. Зобов'язальне право – це правовий інститут цивільного права, який регулює відносини, пов'язані із передачею майна від однієї особи до іншої, наданням майна в тимчасове користування або з виконанням робіт та наданням послуг. На відміну від права власності, яке визначає стан закріплення майна у певних осіб, зобов'язальне право опосередковує процес руху майна.

Згідно ст. 509 ЦК України зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

На підставі ст. 510 ЦК України сторонами у зобов'язанні є боржник і кредитор. У зобов'язанні на стороні боржника або кредитора можуть бути одна або одночасно кілька осіб. Якщо кожна із сторін у зобов'язанні має одночасно і права, і обов'язки, вона вважається боржником у тому, що вона зобов'язана вчинити на користь другої сторони, і одночасно кредитором у тому, що вона має право вимагати від неї.

Водночас, на підставі ст. 512 ЦК України допускається заміна кредитора в таких випадках:

- 1) передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги);
- 2) правонаступництва;
- 3) виконання обов'язку боржника поручителем або заставодавцем (майновим поручителем);
- 4) виконання обов'язку боржника третьою особою.

Боржник може бути замінений іншою особою (переведення боргу) лише за згодою кредитора, якщо інше не передбачено законом (ст. 520 ЦК України).

Що стосується видів зобов'язань, то за підставами виникнення розрізняють зобов'язання:

- 1) договірні;
- 2) не договірні;
- 3) односторонньо - вольові.

За співвідношенням прав і обов'язків зобов'язання поділяють на:

- 1) односторонні;
- 2) взаємні.

За економічними і юридичними ознаками зобов'язання у літературі традиційно поділяють на:

- 1) зобов'язання з оплатної реалізації майна (купівля-продаж, поставка, контракція, міна, довічне утримання), постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу;
- 2) зобов'язання з оплатної передачі майна в користування (майновий найм, найм житлового приміщення, оренда, лізинг);
- 3) зобов'язання з безоплатної передачі майна у власність або користування (дарування, пожертва, позичка);

- 4) зобов'язання з виконання робіт (підряд, підряд на капітальне будівництво, виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технічних робіт);
- 5) зобов'язання з надання послуг (доручення, комісія, зберігання, охорона експедиція);
- 6) зобов'язання з перевезень (залізничних, морських, річкових, повітряних, автомобільних, морським та річковим буксируванням);
- 7) зобов'язання з кредитних розрахунків (позика, банківське кредитування, розрахунковий та поточний рахунок, розрахункові правовідносини, чек, вексель);
- 8) зобов'язання зі страхування (майнове та особисте страхування, страхування відповідальності);
- 9) зобов'язання за спільною діяльністю (спільна діяльність громадян, спільна діяльність організацій);
- 10) зобов'язання, що виникають з односторонніх правомірних дій (публічна обіцянка винагороди, ведення чужих справ без доручення);
- 11) охоронні зобов'язання (зобов'язання, які виникають внаслідок заподіяння шкоди, рятування майна, безпідставного придбання або збереження майна без достатніх правових підстав).

4. Підстави виникнення зобов'язань - це певні юридичні факти або їх сукупність (юридичний склад), з настанням яких правові норми пов'язують виникнення зобов'язального правовідношення між кредитором і боржником. Оскільки зобов'язання є різновидом цивільного правовідношення, вони, згідно з ч. 2 ст. 509 ЦК, виникають з підстав, встановлених ст. 11 ЦК для виникнення цивільних прав і обов'язків. Йдеться про **договори та інші правочини, акти органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування, заподіяної майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі, інші юридичні факти (дії або події).**

Щодо **договорів** – в цьому випадку мова йде перш за все, про договори, передбачені актами цивільного законодавства, у тому числі безпосередньо ЦК України (купівля-продаж, дарування, рента, довічне утримання (догляд) тощо (понайменовані договори). Також допускаються на підставі ст. 6 ЦК України і інші договори, які відповідають вимогам цивільного законодавства (непонайменовані договори). Також можливим є виникнення зобов'язання на основі одностороннього правочину (наприклад публічна обіцянка винагороди на підставі ст. 1144 ЦК України).

Акти органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, що діють як суб'єкти не приватного, а публічного права, за своєю юридичною природою є адміністративними (владними) актами. Згідно зі ст. 648 ЦК зміст договору, укладеного на підставі правового акта органу державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, обов'язковий для сторін (сторони) договору, має відповідати цьому акту.

Підставою виникнення зобов'язання можуть бути і **неправомірні дії особи (правопорушника)**. Йдеться про заподіяння шкоди іншій особі та про набуття або збереження майна однією особою за рахунок іншої без достатньої правової підстави. Сутність таких охоронних зобов'язань полягає, відповідно, в обов'язку правопорушника відшкодувати завдану майнову (матеріальну) та моральну шкоду або повернути потерпілому набуте чи збережене майно.

Підставою виникнення зобов'язань можуть бути також інші **юридичні факти**. По-перше, йдеться про правомірні дії, що не є правочинами, а належать до юридичних вчинків, які не спрямовані на створення правових наслідків, хоча останні настають внаслідок приписів норм права. Прикладом такого юридичного факту є дія особи із створення, зокрема, літературних, художніх творів. По-друге, мова йде про юридичні факти - події, що виникають та існують незалежно від волі людей і які можуть бути підставою виникнення зобов'язання у випадках, передбачених актами цивільного законодавства або договором. Прикладом такого юридичного факту — стихійне лихо, настання якого за умовами договору страхування є страховим випадком. У випадках, передбачених актами цивільного законодавства, цивільні зобов'язання можуть виникати з рішення суду. Прикладом такого юридичного факту є, зокрема, рішення суду про зміну договору в зв'язку з істотною зміною обставин (ч. 4 ст. 652 ЦК).

Серед підстав припинення зобов'язань можемо виділити наступні, передбачені статтями 599-609 ЦК України:

- виконання (належно виконане зобов'язання);
- зарахування (зарахування зустрічних однорідних вимог) ;
- за домовленістю сторін (в т.ч. передання відступного (боржник надає відступного кредитору (гроші, майно тощо); новація (заміна первісного

зобов'язання новим зобов'язанням між тими ж сторонами); прощення боргу кредитором (якщо це не порушує прав третіх осіб щодо майна кредитора);

- поєднанням боржника і кредитора в одній особі (наприклад, у відносинах між фізичними особами боржник за договором позики після смерті свого кредитора стає його єдиним спадкоємцем).
- неможливість його виконання (фізична неможливість виконання зобов'язання має, зазвичай, місце у разі загибелі індивідуально визначеної речі, що є предметом зобов'язання, з випадкових причин або через дію непереборної сили).
- смерть фізичної особи - зобов'язання припиняється смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою (наприклад, зобов'язання літературного замовлення, що припиняється смертю боржника (виконавця) через неможливість виконання його іншою особою).
- ліквідація юридичної особи (боржника або кредитора), крім випадків, коли законом або іншими нормативно-правовими актами виконання зобов'язання ліквідованої юридичної особи покладається на іншу юридичну особу, зокрема за зобов'язаннями про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.